

KUR'AN'DA TAĞYİR OLGUSU -Bireysel ve Toplumsal Değişme-

Abdurrahman KASAPOĞLU (*)

Özet

Kur'an-ı Kerim'de sosyal değişimin bütün toplumlar için bir gerçek olduğu ifade edilir. Kur'an'da tağyir kavramıyla sosyal değişimin bireysel boyutuna vurgu yapılır. Psikolojik değişim, sosyal değişimle ilişkilendirilir. Kur'an, toplumsal değişimi ilk aşamada bireysel yapıdaki ikinci aşamada ise toplumsal yapıdaki farklılaşma olarak değerlendirir. Kur'an'a göre değişim iyiden kötüye doğru olduğu gibi, kötüden iyiye doğru da olabilir. Kur'an, dinî değerlere göre oluşturulmuş toplum yapısında, kötüden iyiye doğru bir değişimi öngörür.

Anahtar Kelimeler: Değişim, birey, toplumu.

The Phenomenon "Change" (Tağyir) in the Quran

-Individual and Social Change-

Abstract

It is stated in the Holy Quran that social change is a fact for all kinds of societies. With the help of change term, social change's individual aspect is underlined, and a relation is set between psychological change and sociological change. Change is related to individual's self in first place, then to the social structure in second place. According to the Quran, change is possible not only in direction of badness, but also of goodness. Quran sees "change from bad to good" as adopting religious values as a whole in the society structure.

Key Words: Change, individual, society.

*) Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: akasapoglu@inonu.edu.tr)

Giriş

Sosyolojinin en önemli ilgi alanlarından birini toplumsal yapıların değişimi sorunu oluşturmaktadır. Günümüz dünyası hızla değişen bir dünyadır. Bu yüzden sosyoloji literatürünün en temel kavramlarından biri olan “değişme” günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan terimlerden biri haline gelmiştir.

Değişme bir durumdan yeni bir duruma geçişi, belirli bir zaman içerisinde herhangi bir şeyde gözlemlenen farklılaşmayı ifade eder. Değişime uğramayan canlı, değişmenin olmadığı bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir. Toplumun yapısında izlenebilen ve gözlenebilen farklılaşmalar, birer toplumsal değişimdir. Gerek kültürel, gerekse toplumsal alanda değişme görünür etkilere sahiptir. Sosyal yapılarda kısmen ya da büyük çapta meydana gelen farklılaşmalar da değişme sayılır. Her toplumun iç ya da dış etkilerinin etkisi altında değişim yaşaması kaçınılmazdır. Hiçbir toplum bu kuralın dışında kalamaz.

Toplumsal değişme, “toplumsal yapıdaki değişme yani toplumun büyüklüğünde, parçaları arasındaki kompozisyon ya da örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme” olarak tanımlanır¹. “Toplumsal değişme; toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesidir.”²

Sosyal değişme bütün insan toplumlarında ve sosyal sistemlerde sürekli işleyen karşı konulmaz bir süreçtir. Toplumsal yapıda gözlenen farklılıklar, yalnızca gelişmekte olan toplumlarla sınırlı kalmamıştır. Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve her kültür sürekli dinamizm ve değişim içerisindedir. Sosyal ve kültürel olgular asla statik durgun ve hareketsiz olmazlar. Değişme, kültür ve toplumun doğasında vardır; her insan topluluğunun esas karakteristiğidir. Değişim tüm kültürlerin özgün özelliğidir. Değişim oranı zamana göre, cemiyetten cemiyete, basit ve gelişmiş toplumlara göre farklılık gösterir. İlkel toplumlar bile yavaş da olsa değişme sürecine tabidir. Basit yapıli toplumlarda değişim daha ağır adımlarla ortaya çıkar. Dünyada tamamıyla durağan bir toplum yoktur.

Toplumların tarihi toplumsal değişim tarihidir. Günümüzde toplumsal, ekonomik ve siyasal değişme dünyanın hemen her köşesinde artan bir hızla devam etmektedir. Çağımız, hızlı kültür değişmesi çağıdır. Çağdaş toplumlarda değişme kurumsal, normsal ve gündelik bir olgu haline gelmiştir. Dünya kültürleri sürekli olarak değişmeye uğramaktadır. Fakat bu tür değişmelerin temposu farklı zamanlarda ve yerlerde çok çeşitlilik göstermektedir.

Toplumsal değişim, Kur'an'ın da en önemli konularından birisi olmuştur. Kur'an, öncelikli olarak peygamberlerin toplumlarda meydana getirdiği değişim mücahadesinin örnekleriyle doludur. Peygamberler her dönemde ilâhî değerlerden uzaklaşan toplumları, bu değerlere uygun yaşamaya çağırmıştır. İlâhî değerlere uygun yaşayan bir toplum oluşturabilmek için sosyal değişimin öncüsü olmuşlardır. Tarih boyunca pey-

1) Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, s. 264.

2) Orhan Çiftçi, *Toplumbilim*, Sonhaber Matbaacılık, Trabzon, 2001, s. 117.

gamberler aracılığıyla gerçekleştirilmek istenen sosyal değişimi konu alan Kur'an'ın, sosyal değişimden söz etmemesi beklenemezdi.

Kur'an'da, toplumsal değişime işaret eden birçok kavram mevcuttur. Tağyîr, tebdil³, tedâvül⁴, inkılâp⁵, tahvîl⁶, tahrîf⁷, tasrîf⁸ bunların önemlileridir. Biz araştırmamızda bu kavramlar içerisinde önemli bir yere sahip olan tağyîr'i inceleyeceğiz.

Sosyolojik Bir Sorun Olarak Toplumsal Değişme

Sosyoloji, toplumsal değişmeyi bütün boyutlarıyla inceler. Biz burada bu boyutlardan bazılarını değineceğiz. Sosyal değişimle ilgili burada ele alacağımız hususlar, Kur'an'da tağyîr kavramıyla anlatılmak istenen hususlarla ilgili olacaktır. Şöyle ki, tağyîr kavramı, sosyal değişmeyi bireysel değişimle, birey ve toplumun bilgi, düşünce, inanış ve davranış değişikliğiyle ilişkilendirir. İşte biz bu bölümde sosyal değişimde insan faktörüne, bilginin değişimdeki yerine, değişimde ideolojilerin oynadığı role, manevî değerlerin değişme etmeni olarak gördüğü işleve, değişime yol açan ihtiyaç ve dürtülere, toplumsal değişimde bireysel değişimin yerine değineceğiz.

Sosyal değişimin görünümleri, zaman, çevre ve insan gibi öğelerdir. Değişme, toplumsal açıdan önemli olduğu kadar aynı zamanda insan yönüne de sahiptir. Toplumsal değişimin odağında insan yer alır. İnsan, toplumsal nitelikli her olayda hem etkileyici hem de etkilenen durumundadır. Kişilerin değişmeyi, değişimin de kişileri etkilemesi önemli bir sosyal gelişmedir. Sosyal değişme bütünüyle insan unsuruna indirgenemese de, "insan" sosyal değişimin en önemli ögesidir. Toplumsal değişme her toplumsal olay gibi, bir ölçüde insanlara bağlı bir süreçtir⁹.

Bilgi birikimi değişme için önemli, bir koşuldur, toplumsal değişimin odak noktasıdır. Toplumsal değişmeyi başlatan ve hızlandıran bilgidir. Çünkü şeylerin yeni tarzlarda yapılması, var olan formlar üzerine kurulur. Koşullar eldeki bilginin çeşidine ve miktarına bağlıdır. Eldeki bilginin zengin, çeşitli, örgütlü ve geçişli olması ölçüsünde ileri bilgi elde etmek de kolaylaşacaktır. Bilginin kullanılabilirliği ne denli büyükse, değişme de o denli hızlı biçimde gerçekleşir. Bilgi artışı, farklı toplumlarda değişik hızda oluşur. Özellikle, On yedinci yüzyıldan itibaren artış ve gelişme gösteren bilgi, tüm toplumları etkiler duruma gelmiştir¹⁰.

3) Bakara, 2/108.

4) Âl-i İmrân, 140.

5) Şuarâ, 26/227.

6) İsrâ, 17/56.

7) Bakara, 2/75.

8) A'râf, 7/58.

9) Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, Çev. Nilgün Çelebi, Attila Kitabevi, Ankara, 1996, s. 168; Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 98; İsmail Doğan, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 288; Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 112; Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Feri Matbaası, Ankara, 1995, s. 175.

10) Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, s. 178; Metin İşçi, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 59; Fichter, *a.g.e.*, s. 174; Doğan, *a.g.e.*, s. 296-297.

Althusser, değişimin ya da değişmeye direnmenin kalbinde ideolojilerin yattığını ileri sürmüştür. Weber, bazı tarihsel durumlarda fikirlerin ve doktrinlerin toplumsal değişimin yönünü bağımsız olarak etkileyebileceklerini savunmuştur. İdeoloji, bir insanın dünyaya, topluma, tarihe, insana, eşyaya ve Tanrı'ya bakış açısını belirleyen bir faktördür. İdeoloji, bir toplumun veya bir gurubun durumunu betimler, açıklar, anlatır veya haklı gösterir; değerlerden esinlenerek toplumun tarihsel eylemine yön verir. Tarih, büyük düşünürlerin ve doktrinlerin toplumsal değişmelerin yönünü tayin etmesiyle ilgili örneklerle doludur. Özellikle ideoloji durumuna dönüşen düşünceler toplumsal yapıyı etkilemiştir. Fransız devrimindeki, özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganlarında olduğu gibi, sık sık ifade edilen düşünceler sosyal değişimin simgesi haline gelmiştir¹¹.

Kültür faktörü, sosyal değişimin toplum içinde öğrenilmiş inanç ve davranış normlarının bütünüdür ifade eder. Bu faktör, sosyal değişmeyi yönlendiren önemli bir unsurdur. Toplumdaki bireylerin tutum, davranış ve düşüncelerinde meydana gelen farklılaşmalar toplumsal değişmeye yol açarlar. Eğer bir insan topluluğunda manevî kültür zengin ise, toplumun ilim ve tekniği almadaki uyum ve çabukluğu daha kolay gerçekleşir. Manevî kültürün bu yaratıcı özelliği, ortaya çıkacak sosyal değişmelere yön verir¹².

Özellikle dinî ve ahlâkî değerler toplumsal değişme etmeni olarak işlev görürler. Din, tarihte birçok toplumsal değişmelere neden olmuştur. Toplumsal hayatın geleneksel kurumları arasında yer alan inançlar ve dinî değerler değişimin önemli faktörleri arasında sayılır. Gustave le Bonn¹³, James G. Frazer gibi düşünürler, dinin sosyal değişimin tetikleyicisi olduğunu, bu konuda diğer kurumlara öncülük ettiğini savunur. Max Weber, dinsel inançların ekonomik yapıyı etkilemesine örnek olarak, Protestanlığın kapitalizmi doğurmasını gösterir¹⁴. Ona göre, önceleri, yeni bir düzenin bilinçli bir şekilde getirilmesi, hemen hemen peygamber tebliğleriyle olmuştur¹⁵.

Eğitim her zaman toplumsal değişimin itici gücü olmuştur. Değişimin gerçek anaharı eğitimidir. Eğitimin, hem kültürel değerleri koruyup sürdürme, hem de değişmelere katkıda bulunma gibi çelişkili görünen iki fonksiyonu vardır. Eğitim toplumsal değişimin gerçekleştirilmesinde, aktarılmasında, değişmelerin getirdiği yeni insan tipinin yaratılmasında, değişmelerin doğurduğu yeni durumlara uyum sağlamada araç vazifesi görür¹⁶.

- 11) T. B. Bottomore, *Toplumbilim*, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 335; İnan Özer, "Toplumsal Değişme/Gelişme", İnsan Sezal editörlüğünde *Sosyolojiye Giriş*, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s. 568; Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994, s. 145; Zeki Aslantürk, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji: Kuramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 374; Doğan, a.g.e., s. 297; Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, s. 182.
- 12) Âmiran Kurktan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 280; Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 247; İçli, a.g.e., s. 113.
- 13) Konuyla ilgili olarak bkz., Gustave le Bon, *Ulusların Yücelişinin Psikolojik Yasaları*, Çev. Mehmet Demirezer, Üfuk Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120-125.
- 14) Samuel Koenig, *Sosyoloji*, Çev. S. Sucu, O. Aykaç, Ütopya Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 298; Doğan, a.g.e., s. 294; Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, s. 179; Aslantürk, Amman, a.g.e., s. 373.
- 15) Max Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s: 70
- 16) Hikmet Yıldırım Celkan, "Sosyal Değişme ve Eğitim", Adem Solak editörlüğünde *Toplum Yolunda*, Hegem&bilim adamı Yayınları, Ankara, 2004, s. 216-219; Doğan, a.g.e., s. 297.

İhtiyaçlar, değişmeye hazırlığın ilk basamağını teşkil eder. Bir toplumdaki kişilerin sahip oldukları beklenti ve umutları gibi gereksinmeler, değişmeye hazır olmayla yakından ilişkilidir. Statüko ile yetinmek, yeniliklere kuşkuyla yaklaşmak değişme için uygun koşullar sağlamaz¹⁷.

Bireysel yaratıcı güce dayanan model, toplumsal değişmeyi bireyin düzeyine indirir. Bu modelin temel varsayımına göre toplum, değişken bireyin niteliğine bağlı olarak ortaya çıkar. Bu durumda tek yönlü bir etkenden ziyade bireyle toplum arasındaki etkileşimden söz edilir. Bireylerin kişilik yapısı toplumu, toplum da bireyleri etkiler. Bu karşılıklı etkileşim içinde en önemli unsur bireyin kişilik yapısıdır. Sözümlü ettiğimiz bu toplumsal değişme modelinin en belirgin temsilcilerinden birisi Mc. Cleland'dır. Ona göre toplumsal değişme, bireydeki başarı güdüsünün gelişmesine bağlıdır¹⁸.

Comte, toplumsal gelişimde birçok etmeni göz önünde tutmuş, bununla birlikte bireylerin bilinçli ve iradi eylemlerini de hesaba katmayı unutmamıştır. Değişmenin dinamizmini zihniyetin değişmesine bağlamıştır¹⁹.

Toplumsal değişmeyi açıklayan yaklaşımlar, büyük boy kuramlar, orta boy kuramlar, küçük boy kuramlar diye üçe ayrılır. Küçük boy kuramlar, gruplardan ve kişilerden hareket ederek değişmeye yol açan grupsal süreçleri ve kişilik değişmelerini açıklamaya çalışmışlardır. Birey-birey, birey-gurup, gurup-gurup ilişkilerinden hareket ederek toplumsal değişmeyi izah etmişlerdir²⁰.

Toplumsal değişmenin, kültürel çöküş ve yükselişlerin bireysel ve psikolojik yönleri de vardır. Nitekim bazı sosyologlar, daha çok psikolojist bir yaklaşımla toplumsal değişmeyi bireysel ve grupsal açıdan ele almışlardır²¹.

Tağyîr Kelimesinin Anlam Alanı

Tağyîr, bir özellikten başka bir özelliğe, bir durumdan başka bir duruma dönüşme anlamındadır. Tağyîr iki şekilde olur: Birincisi, özde değil, şekilde yapılan değişikliktir. Daha önce var olan evin yerine başkanının inşa edilmesi gibi. İkincisi, bir şeyin başkasıyla değiştirilmesidir. Kişinin hizmetçisini ya da bineğini başkasıyla değiştirmesi gibi²².

Ğayyera fiili, değiştirmek, (tahvîl, tebdîl) anlamındadır. Bir şeyi adeta, bulunduğu halden başka bir hale getirmeyi dile getirir. Deve ya da at sırtında yolculuk yaparken mola verip, hayvanın yeniden kendini toparlamasına fırsat vermek, "ğayyera fulânun an ba-

17) Fichter, *a.g.e.*, s. 174; İşçi, *a.g.e.*, s. 59.

18) Mahmut Tezcan, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 76-77; Cahit Aslan, *Sosyoloji: Kuramlar ve Kullanımları*, Baki Kitabevi, Adana, 1997, s. 174.

19) Bottomore, *a.g.e.*, s. 333-334; Aslantürk, Amman, *a.g.e.*, s. 373.

20) Metin Öztürk, Mustafa Kemal Coşkun, *Sosyoloji*, M.E.B. Yay., Ankara, 1999, s. 206-207, 211.

21) David Krech ve diğerleri, *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Turhan, M.E.B., İstanbul, 1983, s. 355; Barlas Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 278.

22) Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 368; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, III/225.

îrihi” ifadesiyle anlatılır. Ğayyera fiili, diyetin ödenmesi anlamında da kullanılır. Çünkü, diyet öldürülen kimseye bedel olarak verilir²³.

Tağyîr eyleminin söz konusu olduğu durumlarda varlıkların özellikleri değişir, içinde buldukları durumda farklılıklar meydana gelir. Kimi zaman varlık özünü muhafaza ederken, niteliklerinde değişikliğe uğrar. Bazen de değiştirilen varlığın yerine farklı bir varlık getirilir. Fakat her ikisinin de işlevi aynı olur. Sadece biri diğerinden daha avantajlıdır ya da avantajlı değildir. Zamanla özelliklerini kaybeden, fakat sağlanan imkanlarla yeniden güç ve olumlu nitelik kazanan varlıkların durumu da tağyîr kelimesiyle anlatılır. Tağyîr, diyet örneğinde olduğu gibi, bir varlığın yerini sembolik olarak başka bir varlığın doldurması anlamını ihtiva eder.

Sosyal değişimde, toplum varlığını devam ettirse de maddî ya da manevî değerlerini veya her ikisini değiştirir. Bireyler sahip oldukları değerlerin yerine başkalarını getirirler. Toplumun sahip olduğu maddî ve manevî kıymetler, nitelik ya da nicelik açısından farklılaşır. Değişim, kaybedilen avantajları yeniden kazanma şeklinde olduğu gibi, sahip olunan avantajları yitirme şeklinde de gerçekleşebilir. Birisinin ölümüne sebep olarak bedel ödeyen kimse, öldürdüğü kimseyi yerine getirmese de ona bedel olarak sembolik ödeme yapar. Sebep olduğu ölüm karşısında sembolik olarak bedel ödeyerek, sanki öldürdüğü kimsenin yakınlarına o kimseyi geri verir. Bütün bu yapılanlar sembolik olup niyetle, insanın iç dünyasıyla ilgilidir. Toplumsal değişimde de öncelikle bireylerin iç dünyasıyla ilgilidir.

Tağyîr kavramı Kur’an’da üç âyette geçmektedir. Bu kavram, Bakara sûresinin 119. âyetinde karışım, noksanlaşma, bozulma anlamlarını dile getirir²⁴. İki âyette ise²⁵, nefis ve kavm kavramlarıyla birlikte sosyal değişimin bireysel ve toplumsal boyutunu vurgular.

Tağyîr Âyetleri (Toplumsal Değişmeyle İlgili Âyetler)

Kur’an’da toplumsal değişmeyi en açık şekilde anlatan kavramların başında tağyîr gelir. Tağyîr kavramının geçtiği iki âyet, birbirine benzer ifadelerle toplumsal değişimin çok önemli bir boyutuna vurgu yapar. Toplumsal değişimde bireylerin rolüne işaret eder. Toplumsal değişmeyi bireysel değişmeyle birlikte düşünmenin gerektiğine yer verir. Toplumsal değişmeyi, bireyin, toplumun ve Allah’ın iradesini dikkate alarak izah eder. Şimdi bu bölümde, tağyîr kavramını esas alarak toplumsal değişmeyi anlamaya çalışan müfessirlerin, konuyla ilgilenen düşünür ve araştırmacıların bakış açıları doğrultusunda, söz konusu iki âyeti değerlendireceğiz.

*“O insanın önünden ve arkasından izleyen melekler vardır, onu Allah’ın emrinden korurlar. Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez. Allah da bir kavme kötülük istedi mi artık onu geri çevirecek yoktur. Zaten onların, O’ndan başka koruyup kollayanları da yoktur.”*²⁶

23) İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, V/40-41.

24) Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, IV/223-224.

25) Ra'd, 13/11; Enfâl, 8/58.

26) Ra'd, 13/11.

Burada Allah'ın sosyolojik kanunlarından birisi açıklanmakta, sosyal olayların önemli bir boyutu izah edilmektedir. Bu kanun, insanın ortaya koyduğu davranışlar sonucunda gerçekleşen değişim kanunudur. Âyette, bütün zaman ve nesilleri içine alan mutlak bir ifade kullanılmış, ölümsüz bir sosyal gerçekliğe dikkat çekilmiştir²⁷. Âyetin ana temasından anlaşıldığına göre, Yüce Allah toplumu değişime yetenekli kılmış ve bunu (müspet değişimi) ona bir görev ve sorumluluk olarak vermiştir. İnsana düşen görev, toplumsal değişim yasalarını keşfetmek ve onlardan yararlanmaktır²⁸.

Bir millet, kendisinde bulunan iyi ahlâk ve meziyetleri değiştirip isyana dalmadıkça, imandan küfre, minnettarlıktan şımarıklığa dönmedikçe, çirkinini güzele tercih etmedikçe, nefislerindeki hali değiştirmedikçe; Allah onların elindeki nimetleri, imkanı, güveni, izzeti, devleti, iyi hali, fitrat-ı selîmeyi değiştirmez, onları bunlardan yoksun bırakmaz. Bir millet, Yüce Allah'ın koyduğu ilkelere uymayı sürdürdüğü, güzel ahlâk ve davranışlarını terketmediği müddetçe, güç ve nimet sahibi olmaya devam ederler. Eğer bir millet ah-lâksızlığa, kötülüğe, haksızlığa, düşmanlığa, bozgunculuğa, günaha dalar, nankör kesilir ve Allah'a isyan ederse, ilâhî değerlere aykırı davranışta bulunursa, arzu ve eğilimlerinin tutsağı haline gelirse sahip olduğu nimetlerden mahrum kalır, perişan olur. Böylece, toplumsal yapı yıkılır, inanç bağları kopar dağılır²⁹.

Âyetten anlaşıldığına göre, sosyal değişimin faktörleri insanlardır. İnsanlığın tarihini, toplumun değişme seyrini ve kaderini belirleyen de insanlardır³⁰. Âyette geçen "mâ bienfüsihim" ifadesini, toplum bireylerinin benliklerinde olan şekilde anlamak mümkündür. Toplum bireylerinin benliklerinde olan ise, Allah'ın verdiği doğal kabiliyetler, olumlu zihniyet, anlayış ve psikik yapı olabilir. Bu durumda âyette psikolojik ve toplumsal değişimden bahsedilmektedir.

Nefislerde olanı değiştirmeye yapılan vurgu, düşünce ile davranışlar arasındaki ilişki sebebiyledir. Nefis, belirli eylem ve davranışları oluşturan fikirlerin kaynağıdır. Ne-

27) Ebû Bekr Câbir el-Cezâîrî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/14; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., II/76; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altunkaya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, V/365; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, IV/461; Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şîfa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, IV/214; Muhammed Kutub, *İslâmî Açından Tarihe Bakışımız*, Çev. Talip Özdeş, Risale Yayınları, İstanbul, tsz., s. 89.

28) Mehmet Yolcu, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Eylül Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53-54.

29) el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/503; Abdullah İbn Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/351; el-Cezâîrî, *a.g.e.*, III/14; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, V/65; Abdurrahman İbn Nâsir es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmî'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 369; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XIII/124; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, II/76; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., IV/2964; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, III/1632; Ateş, *a.g.e.*, IV/461.

30) Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 332.

31) Şaban Ali Düzgün, "Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 38, s. 319.

fiste oluşan fikirlerin eylemle kendini açığa vuran sonuçları vardır³¹. Kur'an, fikirlerin nefse yerleştirilebileceğini, aynı şekilde nefiste yer tutmuş düşüncelerin kaldırılıp yerine başkalarının konulabileceğini ifade eder. İnsana bu kabiliyeti Yüce Allah bağışlamıştır. Toplumla ilişkin nitelikler de insan nefsinde yer eden fikirler nedeniyle oluşur³².

Âyette, tağyîr kavramı hem "kavm" hem de "enfüs" kelimesine nispet edilmekte, "hatta" kelimesiyle de aralarında bağlantı kurulmaktadır. Böylece birindeki değişiklik diğerindekiyle ilişkilendirilmektedir. Buna göre, toplumsal sistem değişirse bireyler değişecek; bireyler değişirse toplumsal sistem değişecektir³³.

Eğer insanlar, yaşamakta oldukları isyan halini terk eder, Allah'ı itaate yönelirlerse, Allah da onların durumlarını olumlu yönde değiştirir. İçinde buldukları kötü durumu ortadan kaldırarak, onlara iyilik, mutluluk ve huzur verir³⁴.

Görüldüğü gibi, insanların kendi benliklerinde olanı ve dolayısıyla da Allah'ın toplumu değiştirmesi iki şekilde -müspet ya da menfi- olur: İnsanlar nefislerinden isyanı arındırmadıkça, Allah o topluma nimetini vermez. İnsanlar nefislerinde itaati hakim kıldıkları sürece Allah nimetini o toplumdaki geri çekmez. İnsanlar nefislerini bozulmaya ve yozlaşmaya terk etmedikçe Allah onları yardımından ve esirgemesinden yoksun bırakmaz. Yine buna karşılık, Yüce Allah bilerek günah işleyen, kişiliklerindeki eğriliği düzeltmeyen, olumsuz eğilimlerini değiştirmeyen kimselere rahmet ve iyiliğini nasip etmez. Gerek olumlu, gerekse olumsuz yönde bir toplumun sosyal değişimi, kendini değiştirmesine bağlıdır. Özellikle bu âyette (13/11) hem iyiden kötüye hem de kötüden iyiye doğru bir değişimin olasılığında söz edilmiştir. Çift yönlü değişim toplum bireylerinin çaba ve gayretine bağlıdır. Burada tasvir edilen değişimin yönü belirlenmemiştir. Yönü belirlemek bireyin ve toplumun iradesine bırakılmıştır. Bu yön müspet olabileceği gibi, menfi de olabilir. Bu noktada tercih ve sorumluluk insana aittir³⁵.

Şimdiye kadar olduğu gibi, gelecekte de aynı yasa geçerli olacaktır. İslâm tarihi, bu sosyolojik yasanın geçerliliğine tanıklık eden örneklerle doludur. Sağlam karakterlere sahip bulunan milletler kuvvetli ve büyük imkan sahibi olmuşlar; karakteri bozulanlar ise, zayıflamış, başka milletlerin egemenliği altına girmişlerdir³⁶.

Bütün peygamberlerin görevi, nefislerdekini değiştirmek, yapacağını söyleyen, söylediğini yapan insan tipini ortaya çıkarmaktır. İnsanları kültürel yönden eğiterek, sevginin ve ahlâkın hâkim olduğu üstün karakterli toplum oluşturmaktır. Peygamberler yepyeni bir kavrayış ve anlayış biçimi getirmişlerdir. İnsanların kavrama biçimini tümünden

32) Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, Çev. İlhan Kutuer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 51, 53, 58-59.

33) İhsan Eliaçık, *İslâm ve Sosyal Değişim*, Şafak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 241-242.

34) es-Sa'dî, *a.g.e.*, s. 369.

35) Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, III/99; Derveze, VI/365-366; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 487; Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 233.

36) ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XIII/124; Yazır, *a.g.e.*, IV/2964; Bilmen, *a.g.e.*, III/1632; Ateş, *a.g.e.*, IV/461.

dönüştüren bir mesaj ortaya koymuşlardır. Benliğin değişmesi peygamberlerin getirdiği ilâhî mesaj sayesinde mümkün olmuştur³⁷.

Sosyal değişme toplumun dünya görüşü ve hayat tarzında meydana gelen değişiklikleri ve bunların sosyal yapıdaki tesirlerini içine alır. Değişim her zaman belli bir yön takip etmez. Bazen müspet bir değer taşıyabildiği gibi, bazen de eksi bir değer sahip olur. Toplumsal değişmenin yönü, toplumun psikolojisine, sahip olduğu olumlu değerleri koruyup korumamasına bağlıdır. İslâmî sosyal değişim, İslâmî karakteri bireysel ve toplumsal yapıda geliştirmek için yapılan çok yönlü ve kapsayıcı çabayı dile getirir. İnsanların olumlu yönde değişmesi konusunda peygamberler en mükemmel örneklerdir³⁸.

Âyette sözü edilen değişim kültürel ve bireysel/nefsî değişimdir. Kültürel değişimi siyasi değişim izler. Değişimde öncelikli olan durum, insanın eğitim yoluyla değişimidir. Bu değişimin ardından siyasi değişim kendiliğinden gelir. Kur'an'a göre değişim öncelikle bireylerin kendi benliklerinde gerçekleşmelidir. İnsanın yeniden yapılanmasını sağlayan bu değişim, bireysel ve kültürel her türlü değişikliği içine alır. Her sosyal değişimin koşulu psikolojik değişimdir. Nefisleri değiştiren her şey toplumu da değiştirir. Böylece toplumsal oluşumların temelinde psikolojik oluşumların yattığı ortaya çıkar³⁹.

Bu âyette psikolojik faktörün toplum ve tarihteki rolüne vurgu yapılmaktadır. Fakat buradan salt psikolojiden değil, sosyal psikolojiden söz edilmektedir⁴⁰.

Kur'an'ın öngördüğü sosyal değişmeyi, sadece ruhsal bir hareketlenmeden ibaret bir yenilik ya da İslâm'ın öngördüğü ahlâkî değerlere ve hayat tarzına bağlanma şeklinde algılamak bir eksikliktir. Halbuki değişme, birinci planda Müslüman bireyin özüne, sonra da Müslüman topluma yöneliktir. Bu değişim, tüm toplumsal alanlarla birlikte, bütün nefsi elemanlara kadar uzanır; Müslüman bireyin ve toplumun, tarihin hareketine ayak uydurmasını sağlar⁴¹.

Yüce Allah, milletlerin yükselme ve düşmelerini yönlendiren değişmez kanunları icra etmekten başka bir şey yapmaz⁴². Allah bir topluluğun kötülüğünü, yıkım ve felâketini dilediği zaman, mutlaka gerçekleşir, onu geri çevirmenin imkanı yoktur. Allah'tan başka hiçbir güç, dayanak, yardımcı onların bu durumuna çare olamaz, içinde buldukları felâketten onları kurtaramaz, onlara herhangi bir yarar sağlayamaz. Hiçbir maddi

37) Cevdet Said, *Değişim Rüzgarları*, Çev. Muzaffer Marangozoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005, s. 146; Cevdet Said, *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol: Yeni Bir Kimliğin İnşası*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 48.

38) Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 92; Sami Şener, *Sosyoloji: Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1998, s. 130-131.

39) Muhammed Gazali, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, Çev. Emrullah İşler, Sor Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 253-255; Malik Binnebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 149; Bayraktar Bayraktar, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 181.

40) Ali Şeraiti, *İslam Nedir*, Çev. Ali Seyyidoğlu, Bir Yayıncılık, İstanbul, tsz., s. 62.

41) İmâdüddin Halil, *İslâmî Düşünüşün Yeniden Oluşumu*, Çev. Hüseyin Varol, İstanbul, 1986, s. 144-145.

42) Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1996, s. 121.

güç ilâhî iradenin gerçekleşmesini engelleyemez. Bütün insanlık için, tek sığınak ve dayanak Yüce Allah'tır⁴³.

Tağyîr âyetinde Yüce Allah, iki tür değişimden söz etmektedir. Birincisi, cebri yani ilâhî olup diğeri ise irâdî yani insanîdir. İnsanların nefislerinde olanı istemli bir şekilde değiştirmesi sebep, Allah'ın değiştirmesi ise sonuçtur. İnsanlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe, onları nimetlerden yoksun bırakmak, helâk etmek, cezalandırmak Allah'ın kanununa uygundur⁴⁴.

Âyette belirtildiği gibi, değişim iyilik ya da kötülük yönünde olabilir. Değişim iyi ya da kötü yönde olacağı toplumun seçimine bağlıdır. Ancak mutlaka iyiden iyi, kötünden kötü çıkacağını beklemek doğru değildir. Çünkü Hayır ve şerdeki hikmetin gerçek bilgisine sahip olan Allah'tır⁴⁵.

Tağyîr âyeti, toplumsal ıslahın⁴⁶ bayrağı konumundadır. Toplumsal ıslah ancak bu âyetin gösterdiği istikamette gerçekleşebilir. Bazı Müslümanlar, toplumun içinde bulunduğu sıkıntı ve imkansızlıklar yüzünden Allah'a dua ederler. Toplumu düzeltmesi, işleri yoluna koyması için bir kurtarıcı göndermesini beklerler. Oysa Allah, bireyler kendilerini değiştirmedikçe, toplumun durumun da değişmeyeceği yasına vurgu yapmaktadır⁴⁷.

Âyette işaret edildiği gibi, insanın bütün söz ve davranışları Allah'ın gözetimindedir. Melekler insanların bütün söz ve davranışlarını gözler ve tespit ederler. Bu takip ve gözetime bağlı olarak insanın gizli ya da açıktan yapmış olduğu her şey karşılığını bulacaktır⁴⁸. Kur'an'a göre, insanlar toplumsal değişimin eksenini ve temel belirleyicisidir. Burada önemli olan husus, her şeyin insanda başlayıp, insanda bittiğidir. Hem toplum hem de tek tek bireyler yaptıklarından sorumludurlar, Yaratıcı önünde yaptıklarının hesabını vereceklerdir⁴⁹.

Allah, kalplerde olanı bilecek kadar kapsamlı bilgiye sahiptir. Bu geniş ve kapsamlı bilgi gereği Yüce Allah, insanların nefislerinde neler olduğunu bilmekte ve kendi nefislerini değiştirdiklerini bilerek onların durumunu değiştirmektedir⁵⁰.

43) Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IX/193-194; en-Neseft, *a.g.e.*, II/351; el-Mâverdi, *a.g.e.*, III/99-100; el-Merâğî, *a.g.e.*, VI/65; el-Cezâirî, *a.g.e.*, III/14; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, II/76; Yazır, *a.g.e.*, IV/2964; Bilmen, *a.g.e.*, III/1632.

44) Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 191.

45) Orhan Koloğlu, *İslâm'da Değişim*, Gür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 18.

46) Eğer Müslüman toplumlar daha iyi bir notaya ulaşmayı hedefliyorlarsa -ki öyle olmalı- tağyîr âyetlerinde belirtilen toplumsal yasaya uygun davranmalıdırlar. Değişime öncelikle iç dünyalarından başlamalı, ahlâkî yapıyı düzeltmeli, bireysel iç değişimi tamamlamadırlar. (İmadüddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s. 286)

47) Mâlik Binnebi, *Cezayir'de İslâm'a Yeniden Doğuş*, Çev. Belli değil, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32; Toptaş, *a.g.e.*, IV/214.

48) ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XIII/124; Yazır, *a.g.e.*, IV/2964.

49) Seyyid Abdullatif, *Kur'an'ın Zihni İnşası*, Çev. M. Kürşat Atalav, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 64; Ali Şeriatî, *İslâm Sosyolojisi Üzerine*, Çev. Kamil Can, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1980, s. 57-58.

50) Muhammed Kutup, *Kur'an Araştırmaları*, Çev. Akif Nuri, Fikir Yayınları, İstanbul, 1981, I/309.

Yüce Allah, Ra'd sûresi 11. âyette açıkladığı konuyu bir kez de Enfâl sûresi, 53. âyette açıklamıştır:⁵¹ “*Bunlar da tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi davrandılar. Onlar da Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdi; Allah da onları, günahlarıyla yakalamıştı. Şüphesiz Allah güçlüdür, O'nun cezası çetindir. Bu Böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunun güzel meziyeti değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir.*”⁵²

İnsanın hayatındaki değişim, onun kalbindeki, niyetlerindeki, tutum ve davranışlarındaki, kendi benliği için tercih ettiği durumdaki değişikliğe bağlıdır. Yüce Allah insana akıl ve kabiliyet vererek, onun engelleri aşabilmesini, başarı yollarını kolaylıkla geçebilmesini, Allah'a kulluk ve şükürü amaç edinmesini, nankörlükten uzak durmasını sağlamıştır. İnsan kendisine verilen bu özellikleri değiştirirse, Allah'ın vermiş olduğu, nefisine yerleştirdiği nimetleri değiştirmiş olur. Böylece, nimet yerine cezaya, sıkıntıya müstahak olur⁵³.

Bir toplum, sahip olduğu güzel ahlâkı ve özellikleri değiştirmedikçe Allah onların elindeki nimetleri almaz. Bir toplum, sağlıklı yapısını bozmadıkça Yüce Allah onların iyi hallerini kötüye çevirmez. Fakat toplum iyi olan yapısını bozarsa, Allah onların iyi hallerini kötüye çevirir⁵⁴. Nüzûl ortamı dikkate alındığında bu âyette özellikle iyiden kötüye doğru bir sosyal değişimden söz edildiği anlaşılmaktadır⁵⁵.

Kur'an'a göre, toplumsal değişimin yönü ilâhî iradenin belirlediği doğrultuda olmalıdır. İnsanlar, bireysel ve toplumsal iradelerini diledikleri gibi kullanma hakkına sahip olmakla birlikte, ilâhî değerlere uygun değişimleri gerçekleştirmekle yükümlüdürler⁵⁶.

Nefislerde olanı değiştirmek, Allah'a verilen iman sözünü, ibadet ve itaati, ilâhî emir ve yasaklara uymayı, sahip olunan yüksek erdemleri, iyi davranışları bir yana bırakmak, nankörlükle, kötü düşüncelerle, yanlış davranışlarla değiştirmek demektir. Allah iman, bu inanca uygun söz ve davranışlar nimetin koşuludur. Eğer bir toplum, nefislerinde olanı değiştirirse, Allah'ı inkâr eder, ilâhî değerlere saygısızlık gösterirse Yüce Allah onlara gerekli karşılığı verir. Bir toplum sahip olduğu iyi özelliklerini değiştirmedikçe, günaha dalmadıkça Allah da onlara verdiği nimeti değiştirmez. Yüce Allah nimet vermeyi enfûsî sebeplere bağladığı gibi, nimetin değiştirilmesini de aynı sebeplere bağlamıştır⁵⁷.

51) Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şenkûfî, *Advâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, II/104.

52) Enfâl, 8/52-53.

53) er-Râzî, a.g.e., V/496; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997, III/1535.

54) Ateş, III/524.

55) Derveze, a.g.e., V/366.

56) Celâleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 75.

57) Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, II/395-396; Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, IV/53; Yazır, a.g.e., IV/2419; Bilmen, a.g.e., III/1200.

Sahip olduğu erdemleri değiştiren ve böylece sahip olduğu nimetlerden yoksun kalanların durumu Firavun'a ve tarihteki diğer zalimlere benzetilmektedir. Onları, Allah'ın âyetlerini yalanlamışlar, işledikleri günah sebebiyle daha önce sahip oldukları nimetlerden yoksun kalmışlar, felâkete uğramışlardır⁵⁸.

Yapılan bu benzetme -Firavun halkı örneği- aracılığıyla, söz konusu âyetlerin ilk muhatapları olan Kureyş müşriklerine şu mesaj verilmektedir: Sizin durumunuz iki yönüyle Firavun ailesine benzemektedir. Siz de Firavun ailesi gibi cezalandırılacaksınız. Firavun ailesinin sahip olduğu maddî değerler ellerinden alınıp mazlumlara verilmiştir. Sizin elinizdekiler de alınıp haksızlığa uğrayanlara verilecektir⁵⁹.

Hz. Muhammed'in Kureyş toplumuna peygamber olarak gönderilmesi âyette sözü edilen nimete örnek gösterilmiştir. Kureyş'in nankörlüğü üzerine yüce Allah bu nimeti onlardan geri almış, Ensâr topluluğuna vermiştir⁶⁰. İslâm'dan önce Kureyş müşrikleri putlara tapmaktaydılar. Onlar Hz. Muhammed'in getirdiği ilâhî mesajı kabul etmedikleri gibi, bu mesajın yayılmasına da engel olmaya çalıştılar. Böylece Allah, onların halini içinde buldukları durumdan daha kötü bir duruma getirdi. Onlar için, ertelemekte olduğu cezayı, erkene aldı. İslâm'dan önce Kureyşliler, putlara tapan inkârcılar olsalar da, Allah onları hemen cezalandırmıyor, güven ve huzur içerisinde yaşatıyordu. Yüce Allah, ilâhî mesaja karşı takındıkları olumsuz tavır yüzünden onların durumunu daha da kötü bir hale çevirmiştir⁶¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Yüce Allah, bireyleri ve toplumları değişime yetenekli kılmıştır. Kur'an'da mutlak ifadeler kullanarak, sosyal değişimin bütün zamanlar ve toplumlar için geçerli olduğunu belirtmiştir. Şimdiye kadar olduğu gibi, gelecekte de değişim yasasının, toplumların yapısını etkileyeceğini açıklamıştır.

Kur'an'da, nefislerde olanı değiştirmeye yapılan vurgu, değişimin psikolojik boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Nefiste yerleşmiş düşüncelerin kaldırılıp, yerine başka fikirlerin konulabileceğini belirtmektedir. Kur'an, nefislerde olanı değiştirmeyi isterken, kişiliklerin düzeltilmesini, olumsuz eğilimlerin terk edilmesini önermektedir. Benliğin eğitilerek değiştirilmesini olumlu karakterlere sahip insan tiplerinin ortaya çıkarılmasını tavsiye etmektedir. Nitekim sosyoloji ilmi de, değişimin dinamiğini zihniyet değişimine bağlamıştır. Değişimin merkezinde fikirlerin ve doktrinlerin yer aldığını söylemiştir. İnsan bilgisini değişimin koşulu olarak görmüştür. İnanç, düşünce, tutum ve davranışlarda meydana gelen farklılaşmaların toplumsal değişmeye yol açacağını savunmuş-

58) İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, II/333; Ateş, a.g.e., III/524.

59) Ateş, a.g.e., III/524.

60) Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II/541; Derveze, a.g.e., V/365.

61) Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi'r-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/222; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/837-838.

tur. Bütün bunlar öncelikle psikolojik eylemlerdir. Bilgi, düşünce, inanç, güdülenme gibi olgular, insanın psikolojik yapısını ortaya çıkaran etkinliklerdir. Kur'an'ın "nefs" kavramıyla anlatmaya çalıştığı da işte bu saydığımız psikolojik eylemlerdir. İnsan, sosyal değişmenin en önemli görünüşlerinden birisidir. Bireyler değişmeyi, değişim de bireyleri etkiler.

Bazı sosyolojik kuram ve modellerde sosyolojik değişimde birey faktörüne dikkat çekilmiştir. Bireylerden hareket ederek değişmeye yol açan süreçler izah edilmeye çalışılmıştır. Toplumsal değişme bireysel açıdan, psikolojist bir yaklaşımla ele alınmıştır. Kur'an'da da tağyir kavramıyla, sosyal değişimin bireysel boyutuna vurgu yapılmıştır. "Nefs" kelimesiyle öne çıkarılan bireyin, "kavm" kelimesiyle ifade edilen toplumla etkileşimine vurgu yapılmıştır. Psikolojik değişim sosyolojik değişimle ilişkilendirilmiştir. Kur'an, toplumsal değişimi hem bireysel hem de sosyal yapıdaki çok yönlü ve kapsayıcı farklılaşma olarak değerlendirmiştir. Değişimi, öncelikle bireylerin çaba ve gayretlerine bağlamıştır. İnsanların karakterlerinde meydana gelebilecek değişikliğin toplumsal karakteri belirleyeceğini açıklamıştır. Psikolojik değişim, sosyolojik değişimin bir gereği olarak gösterilmiştir. Fakat Kur'an'ın açıkladığı sosyal değişme, salt psikolojik bir hareketlenmeden ibaret değildir. Değişme, ilk adımda bireylerin benliklerine, sonra da toplumsal yapıya yöneliktir.

Toplumsal değişimde eğitim kilit rolü oynar. Değişimde öncelikli unsur insandır. İnsanın değişmesi ise eğitim yoluyla gerçekleşir. Eğer bir toplum kendini değiştirmek istiyorsa, bireylerini değiştirmeli yani onları eğitmelidir. Bu açıdan tağyir âyeti, toplumsal islahın da temelini oluşturur.

Kur'an, bireysel ve toplumsal değişimin yönüne ilişkin işaretler vermiştir. İyi ahlâk ve meziyetleri değiştirmek, isyana dalmak, imandan inkâra, şükürden nankörlüğe dönmek, çirkini güzele tercih etmek, haksızlığa, bozgunculuğa, günaha dalmak, arzu ve eğilimlerin tutsağı olmak, ilâhî değerlere aykırı davranışlarda bulunmak Kur'an'ın istemediği değişim yönleridir. Allah'ın koyduğu ilkelere uymayı sürdürmek, erdemli tutum ve davranışlara devam etmek, ilâhî değerlere isyan halini terk etmek, benliği kötülüklerden arındırmak Kur'an'ın istediği değişim yönleridir. Kur'an'a göre değişim, olumlu bir değer taşıyabildiği gibi, olumsuz değer de taşıyabilir. Örneğin, Enfâl sûresi, 53. âyette iyiden kötüye doğru bir değişimden söz edilmiştir. İnsanlara düşen görev olumlu yönde değişmeyi sağlamak, olumsuz değişmelere karşı direnmektir.

Kur'an, olumsuz yöndeki değişmeye tarihten bir örnek getirmiştir. Bu örnekte, Firavun'un yönettiği toplum sahip olduğu erdemleri değiştirmiş, ilâhî değerleri görmezlikten gelmiş, Allah'a ve insanlara karşı suç işler duruma düşmüştür. Böylece hem toplumsal karakterler, hem de toplumun sahip olduğu maddi değerler değiştirilmiştir.

Kur'an, değişimin yönüne işaret ederken, dinî değerlere göre oluşturulmuş bir toplumun yapısına doğru gidişi kastetmiştir. Bir toplum tarafından benimsenen inançlar, dinî ve ahlâkî değerler, tarihte görüldüğü gibi toplumsal değişmelere yol açmıştır. Birçok düşünür, dinin toplumsal değişimdeki etkin rolünü kabul etmiştir.

Kur'an'a göre sosyal değişimde ilâhî iradenin de rolü vardır. Kur'an, bu yönüyle, konuya sosyolojiden farklı yaklaşır. Sosyolojide, bireyler ve toplum olmak üzere iki fa- il vardır. Kur'an bunlara üçüncü olarak ilâhî iradeyi ekler. Yüce Allah, kendi iradesini toplumu oluşturan bireylerin iradesiyle ilişkilendirmiştir. Bireyler iradelerini değişim yönünde etkin kıldıklarında, Allah da toplumun o yönde değişmesini dileyecektir. Yüce Allah, benliklerinde olanı değiştiren bireylerin oluşturduğu toplumu değiştirmeyi ilâhî bir yasa olarak karara bağlamıştır. Bununla birlikte, ilâhî irade karara bağladığı bu yasa- nın tecellisini hikmet gereği erteleyebilir. Allah için, bu yasanın gereğini mutlaka yerine getirme zorunluluğu olduğunu söyleyemeyiz. Fakat tarih boyunca, söz konusu yasanın insan toplulukları üzerinde hüküm sürdüğünü belirtebiliriz.

Bazı toplumlarda sosyal değişim, maddi ve manevi açıdan yıkım ve çöküntü şeklin- de ortaya çıkar. Bu durum karşısında bazı toplumlarda, mehdi ve kurtarıcı beklentileri ortaya çıkar. Yüce Allah, bu durumdaki toplumun halini sadece kendisinin düzeltebile- ceğini, hiçbir gücün ilâhî iradeyi değiştiremeyeceğini açıklamıştır. Kur'an, toplumsal değişim konusunda, ilâhî iradenin insanların iradelerini dikkate aldığını belirtmiştir. Bu durumda insanlara düşen görev, boş beklentiler yerine, benliklerini düzeltmek ve böyle- ce toplumun düzelmesini, olumlu yönde değişmesini beklemektir.

Kur'an, tağyîr kavramıyla toplumsal değişimin bireysel değişmeden bağımsız mey- dana gelmeyeceğini açıklamıştır. Dolayısıyla, bu kavramla anlatılmak istenen değişme- ye, sadece "toplumsal değişme" demek yerine "bireysel ve toplumsal değişme" demek daha uygun olur.